

Volume 7/1 March 2019

p. 93/101

**TURKISH CULTURE TRACES ON THE
BALKANS-MANUSCRIPT CALLED TEFSÎRU
AYETİ'L-KURSİ**

**El Yazması Eserler Örneğinde Balkanlarda Türk Kültürünün
İzleri -Tefsîru Âyeti'l-Kursî İsimli Yazma Eser-"¹**

Burhan BALTACI²

Abstract

Manuscripts serve as an important lead to follow the traces of our culture. Each distinct verse description which has an important role in Ottoman tafsir tradition is worth to be examined and researched one by one. Studies in this field will reveal a significant accumulation of knowledge on Ottoman tafsir which was in the dark for us. This study will try to detect Turkish Culture Traces on the Balkans with the manuscript called Tefsîru Ayeti'l-Kursî registered as 7167/2 in Sarajevo Gazi Husrev Bey Library Manuscripts. We observe that classical tafsir method is generally followed when writing the description of verses. Therefore, philological analysis is examined to understand the terms in the verse. Contrary to modern scientific understanding, citing is rare in this field. It's observed that sometimes work title or the author name of the manuscript used as a source is cited. When expounding the verses, other Quran verses related to that topic are also referred. Besides, sayings and deeds of the Prophet Muhammad (hadith) are commonly included to these tafsirs. It's also observed that narrative knowledge other than the verse and hadiths is cited. While there are people who pay attention to the accuracy and integrity of these narratives, there are also people who use weak narratives thinking that they are related to the topic. Narrative and sagacity methods which take place in classical tafsir method are also used with some differences. This research manuscript called Tefsîru Ayeti'l-Kursî will be examined and its scientific value and its importance in tafsir will be revealed.

Keywords: Ayat, tafsir, hermeneutics, Sarajevo Gazi Husrev Bey Library.

Öz

El yazması eserler kültürümüzün etkilerini takip etme açısından önemli birer ipucu niteliğindedir. Osmanlı tefsir geleneği içerisinde önemli bir yer tutan müstakil ayet tefsirlerinin her biri tek tek incelenmeye ve araştırmaya değer niteliktedir. Bu alanda yapılacak çalışmalar Osmanlı tefsiri hakkında bizim açımızdan karanlıkta kalmış olan ciddi bir ilmi birikimi ortaya çıkaracaktır. Bu çalışma ile, Saraybosna Gazi Hüsrev Kütüphanesi El Yazması Eserler 7167/2 nu.da kayıtlı Tefsîru Ayeti'l-Kursî isimli eser örneği üzerinden Balkanlarda Türk Kültürünün İzleri tespit edilmeye çalışılacaktır. Ayet tefsirleri kaleme alınırken genel

¹ "El Yazması Eserler Örneğinde Balkanlarda Türk Kültürünün İzleri -Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi 7167/2 nu.da Kayıtlı Tefsîr-i Ayeti'l-Kursî İsimli Eser-" başlıklı bu çalışma, UKDA ve Uluslararası Vizyon Üniversitesi tarafından Üsküp /Makedonya'da 27-29 Eylül 2018 tarihlerinde düzenlenen I. Uluslararası Türk Kültürü ve Dili Sempozyumu'nda (Balkanlar) tebliğ olarak sunulan araştırmadan hareketle hazırlanmıştır. Kastamonu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir. (Proje No: KÜ-BAP-01/2017-6, 2019)

² Assoc. Prof. Dr., Kastamonu University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, baltaaci@kastamonu.edu.tr

anlamda klasik tefsir usulünde kullanılan usulün takip edildiğini müşahade etmekteyiz. Buna göre, ayette yer alan kavramların anlaşılması için filolojik tahliller yapılmaktadır. Burada modern bilimsel anlayışta olduğu gibi kaynak verme durumu çok azdır. Bazen kaynak olarak kullanılan eserlerin eser ismi ya da müellif isminin zikredildiği görülmektedir. Ayetler tefsir edilirken konusu ile ilgili olan diğer Kur'an ayetlerine de atıflar yapılmaktadır. Bunun yanında Hz. Peygamber'in hadisleri de geniş olarak bu tefsirlerde yer bulmaktadır. Ayet ve hadisler dışında kalan rivayet mükteşebatına da yer verildiği de görülmüştür. Bu rivayetlerin doğruluğu ve sağlamlığına dikkat edenler olduğu kadar konu ile alakalı diyerek zayıf rivayetlere de yer verenler de bulunmaktadır. Klasik tefsir usulünde yer alan rivayet ve dirayet metodlarının da, farklılık arz etmekle beraber, kullanıldığı görülmektedir. Bu araştırmamızda Tefsiru Ayeti'l-Kursi isimli eser incelenecek ve bu eserin bilimsel değeri ile tefsir ilmi açısından önemi ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ayet, tefsir, yorumbilim, Saraybosna Gazi Hüsrev Kütüphanesi.

GİRİŞ

Müstakil olarak tek bir ayetin tefsirinin kaleme alınması dikkat çekici bir husustur. Bu konu incelendiğinde ayet tefsirlerinin bir kısmının özellikle Osmanlı Devletinde müderrislik, kadılık, mukarrirlik, muhataplık ve vaizlik gibi bazı makamlara atanabilmek³ için ya da yapılan imtihan sorularına cevap olarak hazırlandığı görülmektedir. Bu ayet tefsirleri ayrıca bir görevden, yeni ve daha üst bir göreve talip olanlar tarafından da yazılmış olan eserler ve risalelerdir. (Demir, 1994, s. 505-506.)

Müstakil ayet tefsiri yazımının sebeplerinin başında Osmanlıdaki haşiyecilik geleneğini sayabiliriz. Haşiyecilik geleneğinin yaygın olması sebebiyle müfessirin tefsir kapasitesini ve gücünü sure ve ayet tefsirlerinde göstermek istemesi müellifleri sure ve ayet tefsirine sevk etmiştir. Diğer sebepleri ise şu şekilde özetleyebiliriz. İnsanların zamanına kadar yazılan tefsirler ile söylenecek her şeyin söylenmiş olduğunu düşünmeleri ve yeni bir katkı verebileceklerini düşünmemeleri müfessirleri müstakil tefsir yazmaktan çok ayet ve sure tefsiri yazmaya yöneltmiştir. Tefsir, kemal çağında gerçekleştirilecek bir uğraş olarak telakki edildiği için alet ilimleri ile ilgilenen âlimler belli bir yaşa geldiklerinde bu ilimleri tamamlayabilmektedirler. Bu aşamadan sonra da pek çoğu ömürlerinin vefa etmeyeceği endişesi ile tefsir yazmaya başlayamamışlardır. Bu sebeple sure ve ayet tefsirlerinin yazılmasına yönelmişlerdir. Müfessirlerin, müstakil bir tefsir yazmadan evvel bir tefsir denemesi kabilinden sure ve ayet tefsiri yazmaya girişmeleri ve bununla iktifa edip müstakil tefsire geçememeleri, bir diğer sebeptir. Bir makama atanma veya atanmaya hazırlık kabilinden sure ve ayet tefsiri yazmaları. Bir göreve veya bir yere tayin ile tayine hazırlık kabilinden sure ve ayet tefsiri yazmaları. Osmanlı tefsirinin temel taşlarından birisi olan Huzur Derslerinde bir ayet veya ayet grubu ile bir surenin tartışmaya konu edilmesidir. Daha sonraları bu tefsirlerden yayımlananlar da olmuştur. Halktan gelen talepler doğrultusunda Kur'an'ın tam çevirileri yanında Türkçe sure ve ayet çevirileri ile tefsirlerin çevirileri de yapılmıştır. Camilerde ve irşat meclislerindeki vaazlardaki tefsir derslerinde sure ve ayet tefsirleri konu edilmiştir. Sosyal ve siyasi olayların etkisiyle de

³ Bu tür bir geleneğin varlığını göstermesi açısından –sure tefsirine dair misaller içerse de- örnek olarak aşağıdaki arşiv belgeleri gösterilebilir. Bağdat eski müftüsü Mahmud Efendi'nin yazmış olduğu tefsirden dolayı bir miktar para ile ödüllendirilmesi ve Erzurum Kadılığı'na tayin edilmesi konusunda Sadaret'ten (Başbakanlık) gönderilen 8 Ekim 1852 tarihli yazı. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), A.AMD, 34/48.

Yasin-i Şerif suresini tefsir ederek Padişah'a takdim eden Evliya Hüseyin Efendi'nin, Unkapanı'ndaki dergâhın şeyhi öldüğü için bu makamın kendisine tevcihi hususunda isteğinin, Sadrazam tarafından Padişaha bildirilmesi ve Padişahın (II. Mahmud) Hüseyin Efendi hakkında gerekli tahkikat yapılarak bu makama uygunsa atamanın yapılması konusunda emri. 7 Ekim 1820. BOA, HAT, 542/26781.

Kıbrıslı Mehmed Efendi'nin kaleme almış olduğu Nebe' Suresi tefsirinden dolayı kendisine teşekkür edildiği ve tefsirin Ragıp Paşa Kütüphanesi'ne konulması konusunda Meclis-i Valâ (Bakanlar Kurulu) kararı. 22 Kasım 1849. BOA, MVL, 229/8.

ayet tefsiri yazılmıştır.⁴ Fıkhî veya itikâdî bir meselenin ya da bir ayetin içerik konusunu izah etmek için de ayet tefsiri yazılmıştır.⁵ Bir yetkili veya hükümdardan görülen iltifatın şükranesi ya da bir iltifata nail olabilmek için yazılmıştır.⁶ Faziletine dair rivâyetler bulunan Kur'ân-ı Kerim'in bazı ayetlerinin de müstakil tefsirleri yapılmıştır. Bütün bu hususlar yanında, ayet tefsiri yazılmasının bir gelenek olarak varlığı da bu türün yaygın olarak gelişmesine etki etmiştir. (Baltacı, 2013, s. 30-33.)

Katalog Verileri

Saraybosna Gazi Hüsrev Kütüphanesi El Yazması eserler 7167/2 nu.da kayıtlı Tefsîru Ayeti'l-Kursî isimli eser Bakara suresi 255. ayet olan ve “Ayete'l-Kursî” olarak isimlendirilen ayetin tefsiridir. Ayetin metni şu şekildedir. “اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ” Ayetin anlamı Kur'ân Yolu isimli tefsirde şu şekilde ifade edilmiştir: “Allah, O'ndan başka tanrı yoktur; diridir, her şeyin varlığı O'na bağlı ve dayalıdır. Ne uykusu gelir ne de uyur. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. O'nun izni olmadıkça katında hiçbir kimse şefaata edemez. Onların önlerinde ve arkalarında olanları O bilir. O'nun ilminden hiçbir şeyi -dilediği müstesna- kimse bilgisi içine sığdıramaz. O'nun kürsüsü gökleri ve yeri içine almıştır. Onları korumak kendisine zor gelmez. O yücedir, mutlak büyüktür.”⁷

Katalog verilerinde eser, R-7167 nu.da bulunan bir mecmuanın ikinci risalesidir. 7167/2 nu.da 24b-26a varaklar arasında kayıtlıdır. Katalog numarası 6065'dir. Mecmua'nın birinci risalesi olan ve Candaroğlu İsmail Bey'e ait olan *Hulviyyât* (Karagöz, 2014: 6-31) isimli eserin özetlenmiş olan *İlm-i Hâl-Muhtasar Hulviyyât* adlı eserin (Gazi Hüsrev Kütüphanesi Yazmaları, 7167/2, vr.1b-24a) istinsah tarihi katalog verilerinde 1204/1789 olarak yer almaktadır (Lavić, 2002: X, 224). Bu eserler aynı müstensih tarafından istinsah edilmiş ise üzerinde çalışacağımız risale de aynı tarihte veya yakın bir tarihte istinsah edilmiş olabilir. Mecmua'da yer alan üçüncü eser *Tecvid* (vr. 30a-33b), dördüncü eser *Bâbu's-Şurût ve's-Salât* (vr. 34b-47b), beşinci eser *İlm-i Hâl li-Mechûl* (vr. 48a-62) adıyla kaydedilmiş müellifi bilinmeyen bir ilm-i hâl bulunmaktadır.

Eserin Risaledeki ismi “Hâzâ Tefsîru Ayeti'l-Kursî” şeklindedir (Gazi Hüsrev Kütüphanesi Yazmaları, 7167/2, vr. 24b.). Türkçede besmele ile beraber en yaygın olarak kullanılan ayet ismi Bakara Suresi 255. ayete ad olan “Ayete'l-Kursî”dir. Bu isim ilgili ayette yer alan “Kursî (كرسي)” kelimesinin “ayet” lafzı ile beraber kullanımından oluşan ve “Kursî Ayeti” anlamına gelen “Ayete'l-Kursî” ibaresinin yaygın olarak kullanılan şeklidir. Biz bu çalışmamızda hem aslı şekline uygunluğu hem de Türkçede yaygın olarak kullanılan ifadeyi çağrıştırmaya hasebiyle “Ayete'l-Kursî” şeklinde kullanımı tercih edilmektedir.

⁴ Mesela Osmanlı'nın ilk dönemlerinde müfessirler, sosyal ve siyasî yönden ağırlık taşıyan belirli sure ve ayet tefsirleriyle daha çok meşgul olmuşlardır. Bunun a.Kuruluşun sağlam düşünce ve inanç temellerine oturtulması; b.İdarecilerin hak ve adalet duygusuna sahip kılınması; c.Toplumda ve bilhassa askerde fetih ve gaza düşüncesinin canlı tutulması; d.Vatan sevgisinin geliştirilmesi; e. Yönetenlere itaatın gönüllere iyice yerleştirilmesi gibi esaslara dayandığı düşünülebilir. (Demir, 1994, s. 508-509.)

⁵ Mesela Taşköprüzâde Ahmed Efendi, *Risâle fî Tefsiri Âyeti'l-Vudû'* isimli eserinde Maide 5/6. ayetten çıkarılan fıkhî hükümleri izaha çalışmıştır. (Süleymaniye Ktb. Esad Efendi/3600, vr.103b-109b.)

⁶ Taşköprüzâde Ahmed Efendi, Bakara 2/29. ayet hakkında yazdığı *Risale fî Tefsiri Kavlihi Huvellezi Halakakum mâ fi'l-Ardi Cemîân* adlı eserini (Süleymaniye Ktb. Esad Efendi/3600 vr. 88b-95b.) Kanunî'den gördüğü yakın ilgi ve iltifatın şükranesi olarak yazmış ve ona takdim etmiştir. (Demir, 1994, s. 266.)

⁷ <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/262/255-ayet-tefsiri> (05.08.2018)

(Baltacı, 2011, 26 vd.) Katalog bilgilerinde eserin ismi “*Tefsîru Ayeti'l-Kursî ve Ba'di's-Suver min Cüz'î 'Amme* (Tafsir Aya Al-Kursiwa Ba'd Suwar Min Guz Al-Amm)” şeklindedir. (Lavić, 2002, X, 224). Eser, devam eden sayfalarla birlikte isimlendirildiği için katalog verilerinde vr. 24b-29b arasında gösterilmiştir. Araştırmamıza konu olan eser 24b-26a varaklar arasında yer aldığı için biz bu varaklar arasını göstermeyi tercih ettik. Katalog bilgilerinde 10,5 x 5,7 ebadında 9 satır, nesih yazı ile yazıldığı belirtilmektedir. İstinsah yılı ve yerinde dair bilgi olmadığı ifade edilmektedir. Eser siyah mürekkeple, yorumlanan ayetin kelimeleri ise kırmızı ile yazılmıştır. Dili eski Türkçedir (Osmanlıca). Yazarına ve müstensihine dair metinde ve katalogda bir kayıt bulunmadığı için tarafımızdan bilinmemektedir. Metin kırmızı bir çerçeve ile sınırlandırılmıştır.⁸ Katalog bilgilerinde eserin sonunun eksik olduğuna dair bir ifade var ise de (Nepotpuno na kraju) bu 29b'nin sonu ile ilgilidir. Çünkü bizim araştırmamıza konu olan kısmın sonunda eser sona ermektedir ve bir eksik görünmemektedir. (Lavić, 2002, X, 224)

Eserin ilk cümlesi katalogda, “*أوله: هذا تفسير آية الكرسي أعوذ بن صفنورم التجا ايدرم*” şeklinde yer almaktadır. Burada yer alan “صفنورم” kelimesinde “fâ” harfi yerine “ğayn” harfi olmalı ve “eûzu” kelimesinin anlamı olan “صفنورم” “sığınırım” ifadesi olmalıdır. Kelime yanlış okunmuştur. Katalogda eserin son cümlesi olarak verilen ibare ise 29b'de yer alan cümle olmalıdır. İncelediğimiz eser 26a'da sona erdiği için ve bu cümle araştırmamızla alakalı olmadığından dolayı bahsine gerek görülmemiştir.⁹

Eserin Metni

Eserin metni aşağıdaki şekildedir.¹⁰

(vr. 24b)¹¹ “Hâzâ Tefsîru Ayeti'l-Kursî¹²

(أعوذ) Ben sığınırım iltica ederim (بالله) Allah Semi-i Karib'e (من الشيطان الرجيم) merdûd olan şeytan-ı racimin şerrinden (بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) ve dahi ben bed' edip, yani başlarım dünya ve ahiret nimetlerin verici Allah Azimüş-şan'ın ism-i şerifiyle (الله) Tanrı (تكرى) Teâlâ (لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ) ibadete layık ve müstahak bir zat ve bir mevcut yoktur,

(vr. 25a) illâ (sadece) o Allah vardır (الْحَيُّ الْقَيُّومُ) kaim bi-zatihi mukim li-gayrihidir (لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ) fütur ve nevm ona arız olmaz (لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ) göklerin ve yerlerin dâhilinde

⁸ Araştırmacılar için katalogda yer alan bilginin orijinal haline burada yer vermekte yarar görmekteyiz. “Komentar ajeta iz sure Bekare, te posljednjih nekoliko sura iz Amme džuzza, na turskom jeziku, od nepoznatog autora. Nepotpuno na kraju. ... (Eserin ilk ve son cümlesi) ... Dimenzije teksta 10,5 x 5,7; 9 redaka. *Nash*, krupan. Mastilo crno, riječi koje se komentarišu nadvučene crvenom linijom. Tekst uokviren debljom linijom crvene boje. Nema podataka o prepisivaču, godini ni mjestu prepisa.” (Lavić, 2002, X, 224)

⁹ Yukarıdaki ibarenin okunuşu ve anlamı: “Evveluhü: Hâzâ Tefsîru Ayeti'l-Kursî (Eserin başı: Bu “Ayete'l-Kursî” tefsiridir. Eûzu, ben sığınırım ilticâ ederim...)” (Lavić, 2002, X, 224).

¹⁰ Parantez içleri tefsir edilen ve metinde üstü kırmızı ile çizilen kelimeleri, parantez dışları ise ayet metnini açıklayan Türkçe ifadeleri içermektedir. Türkçe kısımdaki parantez içi açıklamalar ve noktalama işaretleri yanlış anlamayı gidermek için konulmuştur. Metne ait değildir. Bir sayfadan diğerine geçişte paragraf yapılmış, cümle sona ermediği için sayfa geçişlerinde noktalama işaretine yer verilmemiştir.

¹¹ Parantez içinde verdiğimiz bu rakamlar incelememize konu olan eserin varak numaralarıdır. Varak numarasından sonra o sayfadaki metne yer verilmiştir.

¹² “Bu, Ayete'l-Kursî tefsiridir.” anlamına gelen eserin başlığı olarak kabul edebileceğimiz bu cümle Arapça olarak yazılmıştır (vr. 24b).

¹³ Parantez içinde yer alan ayetten alınan kelime asıl nüshada sehven “لَا تَأْخُذُهُ” şeklinde yazılmıştır (Gazi Hüsrev Kütüphanesi Yazmaları, 7167/2, vr. 25a). Biz ayetteki kelimenin doğrusu olan “لَا تَأْخُذُهُ”

ve haricinde olan cümle eşya (her şey) ona mahsustur (مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ) kimdir ol, kim şefaata edebile hazretinde (huzurunda)

(vr. 25b)

illa (sadece) onun izniyle eder (يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ) mahlukatın işleyeceklerini ve işlediklerini cümle (tamamını) bilir (وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ) ve dahi bunlar onun ilminden bir şey ihata edip bilmezler illa meğer ki bilmelerini dileye (وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ) Allah Teâlâ'nın kürsisi semavat u arzı muhit oldu (وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا) ve dahi ona sıklet vermez

(vr. 26a)

semavat u arzın hıfzı (وَهُوَ الْعَلِيُّ) ve dahi Allah Teâlâ endâd ve eşbâhtan münezzehtir (الْعَظِيمِ) azamet u celal sahibidir.

Eserin İsmi ve Müellifi

Eserin müellifi belli değildir. Müellifinin belli olmaması eserin anlaşılması ve değerlendirilmesi açısından bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Fakat el yazması eserlerde bu sıkça karşılaştığımız bir durumdur. Yazar bazen isteyerek ismine yer vermezken bazen de bu tefsirler müellif nüshası gibi başkaca metinlerden istinsah edildiği için müellif bilgisine rastlanmamaktadır. Eserin ismi “Hâzâ Tefsîru Ayeti'l-Kursî (Bu, Ayete'l-Kursî tefsiridir.)” şeklinde yer almaktadır. İsimlendirmeler bazen müellife bazen de müstensihe ait olmaktadır. Metnin dibacesinde veya ferağ kaydında bulunmayan isimlere ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir. Bu eserin ismi de her ne kadar metnin üst kısmında yer alsın da metnin dibacesinde veya ferağ kaydında bulunmadığından dolayı müellife ait olup olmadığı kesin değildir.

Eserdeki Bazı Kavramlar

Eserin başlığı Arapçadır. Diğer kısımlar Türkçedir. Kısa bir tefsir olması hasebiyle “ayetin yorumlu mealidir” diyebiliriz. Genelde Türkçe kelimeler kullanılmakla beraber eserde yazıldığı dönemde kullanılan bazı Arapça kelimeler ile din dilinde kullanılan kavramlar da kullanılmıştır. Bunları kısaca açıklamakta yarar vardır.

Allah: Müellif eserde eûzu'nün şerhinde Allah kelimesini aynıyla kullanmayı tercih ederken bismelenin açıklanmasında “Tanrı” olarak açıklamıştır. Geleneğimizde de Allah isminin tefsiri genelde besmele tefsiri esnasında yapılmıştır. Bunun örneklerine besmele tefsirlerinde rastlamaktayız (Baltacı, 2016, 399-402). Müstakil besmele tefsirlerinde Allah kelimesi hakkında geniş açıklamalar yapılmıştır. Burada dikkat çekici olan Allah isminin “Tanrı (تَكْوِيْن) Teâlâ” olarak açıklanmasıdır. “Teâlâ” kelimesi Arapça bir kelime olmakla beraber Türkçe “Tanrı” kelimesine eklenerek kullanılabilmiştir. Günümüzde Tanrı ve Allah kelimelerinin günlük kullanımda sanki ayrı varlıkların isimleri gibi algılanmasına karşın bu eserde aynı varlığa ad olan bu iki kelime rahatlıkla birlikte kullanılmaktadır. Bu kullanım, eserin yazıldığı dönemde din dilindeki rahatlığı bize göstermesi açısından önemlidir.

Azamet u celâl: Allah'ın büyüklüğünü ve yüceliğini ifade eden “azamet” “Azim” ismi ile bağlantılıdır. Allah'ın isimlerinden olan azim, "emirlerine hiçbir şekilde karşı gelmek mümkün olmayan ve âciz bırakılmayan, zatının ve sıfatlarının mahiyeti anlaşılmayacak kadar ulu varlık" manasını ifade eder. (Ulutürk, 1988, 134). Allah'ın kahır ve gazabına

şeklinde yer verdik. Parantez içinde yer verdiğimiz kısımlarda bazı küçük hareke hatalarının yerine doğrusunu yazdık.

delalet eden isim ve sıfatları için kullanılan bir tasavvuf terimi ise “celâl”dir (Uludağ, 1993, VII, 240).

Endâd ve eşbâh: “denkler ve benzerler” anlamına gelen Arapça iki kelimedir.

Fütûr: Ara vermek aralık bırakmak anlamına gelen Arapça bir kelimedir.

İbadet: Arapça aslı “عبد” kökünden türemiştir. Kelimenin kökeni “kulluk” anlamına gelmektedir. Kur’an’da Allah’a kulluk anlamında “ ‘a-b-d” kökünün anlamı; “Varlığına ve birliğine inanılan Tanrı’ya gönülden boyun eğmek, onun için çalışmak, emirlerini emredildiği şekilde, samimiyet ve sadakatle yerine getirmektir.” Diller arasında kavram geçişi bilinen bir gerçekliktir. Bir dilden başka bir dile kavramlar geçerken aynı anlam alanı ile geçtikleri gibi, bazen anlam genişlemesi bazen de anlam daralmasına uğramaktadırlar. “Kulluk” anlamına gelen “ibâdet” kelimesi de böyledir. Öncelikle şunu belirtelim ki, dinî konular iman, ibadet, muamelat ve ahlak olarak ana başlıklar altında toplanır. Görüldüğü gibi Türkçede “ibadet” bu başlıklardan sadece bir tanesidir. Kur’ân’da ifadesini bulan Arapça “عبادة/’ibâdet” kelimesi ise yukarıda sayılan hususların tamamını içine almakta ve “kulluk” olarak çevirmek daha isabetli olmaktadır. Müellifin “ibadet” kelimesi ile kastı da “kulluk” kelimesinin ifade ettiği anlam alanıdır (Halil b. Ahmed, 2003, III,83; Râğıb, ts., s.319).

İlticâ: Arapça kökenli olan “ilticâ” kelimesi “yönelmek, sığınmak” anlamına gelir.

Kâim bi-zâtihî: Allah’ın varlığının kendinden olması başka birine ihtiyaç duymaması anlamına gelir. Kelam ilminde Allah’ın zâtî sıfatları arasında sayılan “kıyâm bi-nefsihî”nin bir başka deyişle ifade edilmesidir. Yazar “الْحَيُّ الْقَيُّومُ /el-Hayyu’l-Kayyûm” ibaresini bu şekilde açıklamaktadır. Ayette geçen kelimeler itibariyle “el-hayy” ve “el-kayyûm” Allah’ın iki ayrı sıfatıdır. Ayetteki “el-kayyûm” kelimesi “mukîm li-gayrihi” olarak açıklanmıştır. Bu ifadeye az sonra yer verilecektir. Şimdi “el-hayy” kelimesinin açıklaması ile devam edelim. Ayetteki “el-hayy” kelimesi Allah’ın hayat sahibi olmasına delalet eder. Müfessir eserinde Allah’ın hayat sahibi olması anlamına gelen “el-hayy” sıfatını “kıyâm bi-nefsihî” sıfatını çağrıştıran “kâim bi-zâtihî” ile tefsir etmiştir.

Karîb: Allah’ın her şeye yakın olduğunu ifade eden bir kavramdır.

Kürsî: Kürsî terim olarak “naslarda Allah’a atfedilen ve ilâhî hükümranlığı ifade eden mânevî yahut nesnel varlık” diye tanımlanır. Kürsî, Kur’an’da yer aldığı iki ayetin birinde Allah’a nispet edilmiş ve O’nun kürsîsinin göklerle yeri kuşattığı belirtilmiştir¹⁴ (Kur’ân-ı Kerim, el-Bakara: 2/255). (Yavuz, 2002, XXVI, 572-573.)

Mukîm li-gayrihî: Bu ifade İslami ilimler geleneğinde “kâim bi-zâtihî” ile birlikte kullanılmaktadır. Geleneğimizde genelde Allah’ın “el-Kayyûm” sıfatı açıklanırken bu ifadeler kullanılmaktadır. Kadim gelenekte yer bulan bu kavramın (Tahâvî, 1995, s.9.) kullanımı günümüz eserlerinde de devam etmektedir. (Eşkar, 1999, s.205.)

Münezzeh: Her türlü eksik ve noksan sıfattan “tenzih edilen, tenzih edilmiş” anlamına gelir. “Tenzih” ise sözlükte “her türlü kötü ve nâhoş şeyden uzak olmak” anlamındaki nezâhet kökünden türemiştir. “Tenzih” “kusur ve ayıplardan uzaklaştırmak” demektir. Terim olarak “zât-ı ilâhiyyenin âcizlik, eksiklik ve yaratılmışlık özelliklerinden arınmış olduğunu benimseyip ifade etme” şeklinde tarif edilir (Yurdağür, 2011, XL, 472). Bu kelime Allah’ın bu tür sıfatlardan ve özelliklerden uzak olduğunu ifade etmek için kullanılır.

¹⁴ bkz. : <https://islamansiklopedisi.org.tr/kursi> (12.09.2018)

Nevm: Uyku anlamına gelen Arapça bir kelimedir.

Semâvât ve arz: “Gökler ve yeryüzü” anlamına gelen Arapça iki kelimedir.

Semi: Allah'ın her şeyi duyma sıfatını ifade eden bir kavramdır.

Şefaât: Ahirette Allah'ın izni ile iman edenlerin hayrına olarak gerçekleşecek olan özel durumlardır. Ahirette kimlerin kimlere şefaâtçi olacağı hususu İslam düşünce geleneğinde tartışılmıştır (Yavuz, 2010, XXXVIII, 412-415).

Ayete'l-Kursî Tefsirinde Müellifin Yorum Tarzı

Yukarıda da ifade edildiği gibi Ayete'l-Kursî tefsiri meal tefsir hüviyetindedir. Bu sebeple her bir ayetin tefsiri bulunmamaktadır. Tefsire konu olan Bakara suresi 255. ayet Allah inancı ile alakalı olduğundan ayetin tefsiri den itikadî yönü ağır basan bir tefsirdir.

İtikadî tefsirlerde tenzihçi ve yorumcu yaklaşım olmak üzere iki tür tefsir/yorum biçimi ile karşılaşmaktayız. (Demirci, 2015, s.197 vd.) Eserin yazarının öne çıkardığı yaklaşım tarzı tenzihçi yaklaşım tarzıdır. Bu yaklaşımda haberi sıfatları ihtiva eden ayetlerin veya kelimelerin (müteşabih) tefsir edilmekten/yorumlanmaktan ziyade yorumsuz bırakılması söz konusudur.¹⁵ Ayetin tefsirinde yazar “وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ” ayetin tefsirinde “كُرْسِيُّهُ /kürsiyyuhû” kelimesini açıklarken “Allah Teâlânın kürsisi” olarak tefsir etmektedir. Yani yorumlamaksızın aynıyla bırakmayı tercih etmiştir (vr. 25 b).

Müfessirin itikadî bakış açısını yansıtan bir başka ifadeye “وَهُوَ الْعَلِيُّ” ibaresinin tefsirinde rastlamaktayız. Tefsirde “Allah Teâlâ endâd ve eşbâhtan münezzehdir” denilmektedir. Bu ifade ile yazar, İslam düşünce geleneğinde “müşebbihe ve mücessime”¹⁶ olarak adlandırılan antropomorfist yorumlara katılmadığı belirtmektedir. Allah'ı insan biçimci tasavvur eden bu anlayışların karşısında olan düşünceye sahip müfessirler bu hususu bazen açıkça dile getirirken bazen de kapalı ifadelerle görüşlerini serdetmişlerdir. “Allah Teâlâ endâd ve eşbâhtan münezzehdir” ifadesi de müfessirin itikadî açıdan fikirlerinin anlaşılması için bizlere ipucu vermektedir.

Sonuç

Bu çalışmamızda Saraybosna Gazi Hüsrev Kütüphanesi El Yazması Eserler 7167/2 nu.da kayıtlı *Tefsîru Ayeti'l-Kursî* isimli eser incelenmiştir. Eser Bakara suresi 255. ayet olan ve “Ayete'l-Kursî” olarak da isimlendirilen ayetin tefsiridir. Kütüphanelerimizde müstakil olarak bir ayetin tefsirinde hasredilmiş olarak bulunan pek çok ayet tefsiri vardır. En fazla tefsire tabi tutulan ayet -besmele ile beraber- çalışmamıza konu olan Ayete'l-Kursî'dir.

¹⁵ Haberi sıfatlarla alakalı konular tenzihçi yaklaşımın ilkeleri “takdis, tasdik, aczi itiraf (kabullenmek), soru sormamak, imsak (yorum yapmamak), keff (bu tür meseleleri düşünmemek), marifet ehline teslim (güvenmek)” olmak üzere yedi maddeden müteşekkildir. (Geniş bilgi için bkz. Gazzâlî, ts., s.319-355).

¹⁶ “Müşebbihe” “Allah'ı yaratıklara veya yaratıkları Allah'a benzeten yahut bu sonuçları doğurduğu ileri sürülen inançları benimseyenleri ifade eder.” “Müşebbihe” hakkında bilgi için bkz. Yavuz, 2006, XXXII,156-158; <https://islamansiklopedisi.org.tr/musebbihe> (09.11.2018). “Mücessime” ise “Allah'ın sadece zihinde değil gerçekte de mevcut olduğunu belirtmek ve insan aklının soyut bir varlığı tasavvurdaki aczi karşısında zihinde bir fikir uyandırmak üzere Allah'a arş üzerinde karar kılma (istivâ), yukarıdan aşağıya inme (nüzü) gibi fiillerle; el, yüz, göz (yed, vech, ayn) gibi organlar nisbet eden” guruplar hakkında kullanılan bir ifadedir. “Mücessime” hakkında bilgi için bkz. Üzümlü, 2006, XXXI, 449-450). <https://islamansiklopedisi.org.tr/muceccime> (09.11.2018).

Araştırmamıza konu olan eserin geniş bir tefsir değil, meal-tefsir niteliğinde bir eser olduğunu gördük. Bu eserin dili Türkçe olmakla beraber eserde bazı Arapça kelimeler ile dinî kavramlar kullanılmıştır. Bu kavramların açıklamasını yapmaya çalıştık. Eserde yazar ayeti tefsir ederken yorumcu yaklaşım tarzı yerine tenzihçi yaklaşım dediğimiz özellikle müteşabih kavramları yorumlamayı tercih etmeyen, aynen kabul eden yaklaşımı tercih etmiştir. Bu yaklaşım selevin yaklaşımı olarak isimlendirilse de İslam ilimler geleneği içerisinde bu bakış açısını benimseyen ilim adamları da bulunmaktadır.

Müellifinin belli olmaması eserin anlaşılması ve değerlendirilmesi açısından bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Fakat el yazması eserlerde bu sıkça karşılaştığımız bir durumdur. Yazar, bazen isteyerek ismine yer vermezken bazen de bu tefsirler müellif nüshası gibi başkaca metinlerden istinsah edildiği için müellif bilgisine rastlanmamaktadır. İsimlendirmeler bazen müellife bazen de müstensihne ait olmaktadır. Metnin dibacesinde veya ferağ kaydında bulunmayan isimlere ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir. Bu eserin ismi de her ne kadar metnin üst kısmında yer alsada da metnin dibacesinde veya ferağ kaydında bulunmadığından dolayı müellifine ait olup olmadığı kesin değildir.

Saraybosna Gazi Hüsrev Kütüphanesi El Yazması Eserler arasında yer alan diğer ayet tefsirleri tarafımızdan incelenmeye devam etmektedir.

Kaynakça

- Baltacı, B. (2011). "Osmanlı Dönemi Âyet Tefsirleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 9(18) ss. 405-417.
- Baltacı, B. (2013). *Müstakil Ayet Tefsirleri -Kastamonu Yazmaları-*, Emin Yay., Bursa.
- Baltacı, B.(2011) "Kur'ân Ayetlerini İsimlendirme Geleneği," *Çukurova Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11 (1) ss. 21-53.
- Baltacı, B., (2016). "Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesinde Yer Alan Besmele Tefsirlerinin Özellikleri ve Tefsir İlmi Açısından Değeri", Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler Kitabı içinde, ss. 399-402. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), A.AMD, 34/48.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), HAT, 542/26781.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), MVL, 229/8.
- Celal (2018). Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/celal--tasavvuf> (12.09.2018)
- Demir, Z. (1994). *Osmanlı Müfessirleri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Eşkar, U.S. (1999). *el-Akîdetu fi'llâh*, Ürdün.
- Gazzâlî. (ty.). Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (ö.1111), "İlcâmu'l-'Avâm 'an 'İlmi'l-Kelâm," *Mecmû'atu Resâli'l-İmâm el-Gazzâlî*, thk. İbrâhim Emin Muhammed, el-Mektebetu't-Tevfikîyye, ts. yy., ss. 319-355.
- Halîl b. Ahmed. (2003). *Kitâbu'l-'Ayn*, " 'A-b-d" maddesi, III, 83, thk. 'Abdulhamîd Hindâvî, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.
- İbn Manzûr. (ts.). Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mukrim el-İfrikî el-Mısırî (h.711), *Lisânu'l-Arab*, I-XV, Kahire.
- Karagöz, N. (2014). *Haneftî-Mâturidî Gelenekte Kıyas İçerikli İstidlâl: Hulviyyât Örneği*, Çukurova Ü. SOBE, Basılmamış Doktora Tezi, Adana.
- Karaman, H. (2007). Mustafa Çağrıcı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadreddin Gümüç, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Ankara: DİB Yay.

- Kürsi (2018). Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/kursi> (12.09.2018)
- Lavić, O. (2002). *Katalog Arapskih, Turskih, Perzijskihi, Bosanskih Rukopisa Gazi Husrevbegove Biblioteke (Catalogue of the Arabic, Turkish, Persian and Bosnian Manuscripts in the Ghazi Husrev-Bey Library in Sarajevo)*, London-Sarajevo.
- Mücessime (2018). Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/mucessime> (09.11.2018)
- Müşebbihe (2018). Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/musebbihe> (09.11.2018)
- Râğib. (ts.). el-İsfehâni (v.502/1108), *el-Mufredât fî Ğaribi'l-Kur'ân*, “ ‘A-b-d” maddesi, s. 319, thk. Muhammed Seyyid Keylâni, Beyrut: Dâru'l-Ma'rifet.
- Şefaât (2018). Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/sefaat#2-islamda-sefaat> (12.09.2018)
- Şener, A. (2014). M. Cemal Sofuoğlu, Mustafa Yıldırım, *Yüce Kur'ân Açıklamalı-Yorumlu Meâlî*, İzmir.
- Tahâvî. (1995). Ebû Ca'fer (ö. 321 h.), *el-Akîdetu't-Tahâviyye Beyânu Akîdeti Ehli's-Sunne ve'l-Cemâa*, Beyrut: Dâru İbn Hazm.
- Tenzih (2018). Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/tenzih> (12.09.2018)
- Uludağ, S. (1993). "Celâl", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, VII, 240, İstanbul: TDV Yay.
- Ulutürk, V. (1988). *Kur'ân-ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor*, İzmir.
- Üzüm, İ. (2006). "Mücessime", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXI, 449-450, İstanbul: TDV Yay.
- Yavuz, Y.Ş. (2002). "Kürsî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXVI, 572-573, İstanbul: TDV Yay.
- Yavuz, Y.Ş. (2006). "Müşebbihe", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXII, 156-158, İstanbul: TDV Yay.
- Yavuz, Y.Ş. (2010). "Şefaât", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXVIII, 412-415, İstanbul: TDV Yay.
- Yurdağur, M. (2011). "Tenzih", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XL, 472, İstanbul: TDV Yay.